

#### Джерела та література

1. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Неалов Олександр Павлович. – Х., 2003. – 197 с.
2. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / В. В. Россіхін. – Х., 2005. – 20 с.
3. Григорьев О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX ст. : історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / О. М. Григорьев. – К., 2007. – 21 с.
4. Іваньков І. В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / І. В. Іваньков. – К., 2005. – 20 с.
5. Ягунов Д. В. Державне управління пенітенціарною системою України : історія, сучасність, перспективи / Д. В. Ягунов. – Одеса : ОРІДУ, 2005. – 251 с.
6. Мачулін Л. І. Історія тюремного Харькова (1668–1917 гг.) / Л. І. Мачулін. – Х. : Мачулін, 2005. – 208 с.
7. Державний архів Харківської області (далі – Держархів Харківської області), ф. 4, оп. 2, спр. 161.
8. Держархів Харківської області, ф. 7, оп. 4, спр. 32.
9. Держархів Харківської області, ф. 3, оп. 55, спр. 205.
10. Держархів Харківської області, ф. 3, оп. 107, спр. 32.
11. Полное собрание законов Российской империи. – III собр. – Т. 18. – № 16765.
12. Держархів Харківської області, ф. 161, оп. 1, спр. 20.
13. Держархів Харківської області, ф. 161, оп. 1, спр. 111.
14. Держархів Харківської області, ф. 23, оп. 1, спр. 811.
15. Держархів Харківської області, ф. 23, оп. 1, спр. 1116.

#### **Кравченко Р. И. Сумской тюремный замок в XIX веке**

*В статье рассмотрен процесс создания и деятельности одного из крупнейших пенитенциарных учреждений Слобожанщины XIX века – Сумского тюремного замка. Изучены законодательные основы строительства тюрьмы, система управления и финансирования ее деятельности, роль общественности в процессе функционирования учреждения. Выявлены вопросы участия в деятельности Сумского комитета Попечительного о тюрьмах общества известного предпринимателя и мецената И. Г. Харитоненко.*

**Ключевые слова:** пенитенциария, тюремный замок, арестанты, общество попечительное о тюрьмах, ссылка.

#### **Kravchenko R. I. The prison fortress of Sumy in the 19th century**

*The article covers the process of creation and activity of a penitentiary institution in Slobozhansky region – the prison of Sumy in the 19th century. The article analyzes the legislative bases of prison construction, the management and fundingsystems, the role of general public in the institution functioning. There has been revealed the question of I. G. Kharitonenko's participation in the Sumy committee of Prison Custodianship Association, who is known as a famous entrepreneur and fairy godfather.*

**Keywords:** penitentiary, prison fortress, the prisoners, the reference.

**Т. В. Винарчук**

## **ВНУТРІШНІ НАЦІОНАЛЬНІ ФРОНТИРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ПОЧАТКУ XX ст.**

*Автор статті ставить питання про можливість аналізу національних меншин України як внутрішніх національних фронтирів в умовах державотворення початку XX ст. На думку автора, трактувати національні меншини як фронтيري дозволяють такі характерні риси прикордоння, як зустріч та взаємодія різних спільнот, слабкість політичної системи, що перебувала у стані формування, невизначеність ситуації та хиткість балансу сил, невпорядкованість державно-правових механізмів, процес трансформації старих структур та становлення нових, пошук спільних інтересів з метою об'єднання зусиль у розбудові державності, формування нової ідентичності.*

**Ключові слова:** фронтир, внутрішній національний фронтир, національні меншини, українське державотворення, українська національно-демократична революція.

Опубліковані наприкінці XIX ст. тези доповіді американського науковця Ф. Тернера поклали початок формування напряму історичних досліджень порубіжних територій, що залишається актуальним дотепер. У попередній нашій публікації «Національний контекст концепції фронтиру в українській історіографії» («Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету», вип. XXXVI, 2013) ми розглянули основні принципи теоретичної схеми, яку запропонував для історичного дослідження Ф. Тернера. У представленій публікації до уваги пропонується питання про можливість залучення до наукового аналізу українського державотворення початку XX ст. парадигми фронтирів, зокрема характеристики національних меншин України як внутрішніх національних фронтирів.

Відправною точкою процесів, що визначали фронтир у тезах Ф. Тернера є контакти між спільнотами із різною культурною традицією. Звернення до тез Ф. Тернера як першоджерела концепції фронтиру засвідчив, що соціальна складова формує каркас його концепції, наскрізною ідеєю якої є процес формування нового суспільства в умовах американського порубіжжя. З огляду на ці основоположні ідеї тернерової концепції постає питання: чи можуть національні меншини формувати внутрішні фронтири, якщо їх розглядати в контексті зустрічі різних культур? Перш, ніж приступити до розгляду питання про можливість наукового аналізу національних меншин як внутрішніх фронтирів, необхідно, по-перше, визначити основні ознаки порубіжжя, на яких наголошують дослідники, та з'ясувати які властивості буття етнічних груп їм відповідають; по-друге, окреслити, які перспективи наукового аналізу відкриває дослідження національних меншин з позицій концепції фронтиру.

Ми не зробимо оригінального наукового висновку тим, що вкажемо на загальновідомий та явний факт – жодна у світі країна не має цілковито однорідного суспільства. Суспільство у якому відсутня стратифікація за етнічними, релігійними, соціальними характеристиками відноситься до явищ утопічного ряду, його неможливо сформувати навіть за умови повної ізолюваності спільноти від інших, оскільки інтелект людини продукує різні погляди на соціальні, релігійні, політичні тощо проблеми. Соціальні групи, природа їх утворення не відносяться до завдань нашої публікації, крім того належить до іншої наукової сфери, тому ми скористуємося висновками фахівців у цій царині.

Звернення до наукових досліджень сфери соціальної психології засвідчує природність формування груп у будь-яких суспільствах. При чому групи можуть утворюватися на підставі різних критеріїв, у тому числі за релігійними, або національними ознаками. Фахівці із психології людських спільнот зазначають, що у формуванні груп її члени розраховують на лояльність, підтримку перш за все від «Своїх». Водночас приналежність до тієї чи іншої групи обумовлює певне дистанціювання від «Інших», інколи байдуже, насторожене та навіть агресивне ставлення до членів інших груп. Не менш важливою для аналізу національних меншин є така властивість, як етноцентризм (групоцентризм), яка полягає у тому, що іншу групу, її культуру, цінності тощо, група сприймає та оцінює з позицій власної культури [1, с.80-84].

Безперечно, історія надає достатньо прикладів того, що найбільш поширеними та стійкими є етнорелігійні групи. Наприклад, так і не розчинилися серед інших народів групи євреїв, дотепер зберігають національну ідентифікацію та культуру болгар, поляки, татари, греки, чехи, що в різні періоди з'явилися на території сучасної Запорізької області [3]. Розпливчасті, абстрактні узагальнені образи в межах великих надспільнот у групі набувають більш виразного та конкретного втілення в умовних об'єднаннях осіб, що дотримуються спільних традицій, цінностей, поглядів. Демонстрація приналежності до тієї чи іншої групи накладає певні зобов'язання у першу чергу по відношенню до учасників своєї групи, але необов'язково одночасно вороже, агресивне ставлення до інших груп. Поміж мільйонів міжособові зв'язки слабшають, натомість невеликим групам простіше зберігати уявні зв'язки, а за умови посилення зовнішнього тиску, періодів трансформації великих надспільнот, в межах яких формуються групи, вони мають можливість мобілізуватися, консолідуватися, з метою захисту групових інтересів. Крім того, в межах невеликої групи простіше визначитися із спільною метою та завданнями, що формулюються на підставі спільних цінностей та інтересів.

Поліетнічність як уявний простір фронтиру вже привернула увагу українських дослідників. У 2012 р. у Дніпропетровську вийшов перший номер історико-культурного альманаху «Фронтири міста», автори якого запропонували власне бачення можливостей використання в історичних урбаністичних дослідженнях концепції фронтиру. Головний редактор альманаху В.В. Грибовський у вступному слові пояснює причини звернення до фронтирів тим, що багатонаціональний склад міст, насамперед, тих, які формувалися в умовах прикордоння, зумовив активну взаємодію різних культурних груп, в результаті чого формуються нові ідентичності: «Тож у зазначеному контексті виник наш намір не розглядати міську історію через любові зіткнення на гераклітовій дорозі, а поглянути на місто як на «багатошаровий піриг», спресоване етнокультурне черезсмужжя, кожна ділянка якого, входячи у складну взаємодію з іншими такими ж ділянками, виробляє власні способи репрезентації себе і захисту своїх інтересів» [2, с. 7]. У першому номері альманаху автори зосередили переважно увагу на процесах у сфері повсякденної та побутової культури українських та російських міст, але в повній мірі реалізувати завдання поставлені редакцією журналу ще не вдалося, зокрема, питання формування нових ідентичностей саме в українських містах. Втім, це лише перший номер видання, що обрало в якості довготривалої дослідницької стратегії теорію фронтиру, тому побажаємо творчому колективу альманаху розширення кола української тематики та активного залучення до співпраці українських дослідників порубіжжя.

Разом з тим, сам факт наявності в національному складі суспільства певної кількості населення іншої національної приналежності сам по собі навряд чи можна вважати за фронтир, так само як фіксований державний кордон, про що застерігав Тернер. Ці дві ситуації об'єднує відсутність найголовнішої ознаки фронтиру – активної взаємодії між різними групами, що обумовлює процеси трансформації. Історія міжнаціональних стосунків наводить багато прикладів їх різного характеру: від повної ізоляції та замкнутості етнічної спільноти, зведення до мінімуму контактів її членів із представниками інших національних груп, до прагнення швидкої інтеграції до іншої національної спільноти через забуття та повного заміщення власної культурної традиції іншою. На наш погляд, ці дві крайні моделі міжнаціональних відносин не містять у собі ознак міжкультурної взаємодії, тому не можуть бути трактовані як внутрішні фронтири. Проте, необхідно взяти до уваги прагнення національних спільнот до збереження національної самобутності та природній опір поглинанию іншими національними групами, тому між цими двома протилежними явищами більше

відповідає сутності фронтиру баланс між прагненням збереження самобутності та взаємодією з іншими спільнотами.

Різні течії концепції фронтиру об'єднує *визнання у подіях на порубіжжі авансеною процесу активної взаємодії між різними спільнотами*. Зокрема, А. Рібер підкреслює цю вагому характерну ознаку: «На відміну від лінійних кордонів фронтери представляють собою перехідні зони, в яких відбувається взаємодія між двома або більше різними культурами або політичними структурами» [4, с. 199]. Отже, однією із основних властивостей фронтиру є взаємодія та активні контакти між різними спільнотами, що дає також підстави для науковців розглядати національні меншини як внутрішні фронтери. Водночас, нам необхідно з'ясувати які фактори обумовлюють ситуацію фронтиру у стосунках із національними меншинами.

Дослідники порубіжних територій наголошують на тому, що суспільно-політичну сферу прикордонних регіонів визначають такі властивості як невизначеність, хиткість, нестабільність. Наприклад, російська дослідниця Н. Замятіна, вважає, що точним визначенням фронтиру є: «Зона хиткої рівноваги» [5]. Зарубіжний вчений Річард Уайт використовує термін «серединність» для характеристики становища, що виникає в умовах зустрічі спільнот з різними культурними традиціями на прикладі колонізації французами Північної Америки та їх взаємин із індієськими племенами алгонкінами. На думку цього вченого ситуацію «серединності» зумовлює приблизний баланс сил, відхід від силових методів примусу, пошук спільних інтересів: «В «стані серединності» кожний діяв в інтересах його власної культури, але йому було необхідно переконати людей іншої культури у правомірності спільних дій. Для досягнення переконливості вимагалось знайти уявні або реальні точки взаємного співпадіння між двома культурами» [6, с. 30]. Інший відомий та авторитетний історик А. Каппелер також підкреслює слабкість політичних та державних структур на прикордонних землях, що на його думку представляє собою одну із основних відмінностей між фронтиром і державним кордоном: «...насамперед тим, що він описує перехідну зону, яка, як правило, не інтегрована в жодне із державних утворень та має динамічний характер» [7, с. 48].

Причини, що зумовлюють особливості суспільно-політичної сфери віддалених від центру порубіжних територій є цілком очевидними. Мережа адміністративних та державних структур ще недостатньо розгалужена для встановлення впливу та контролю за суспільним та соціально-економічним процесами, вони не мають можливостей для забезпечення дієвих механізмів реалізації чинного законодавства. Крім того, комунікативні канали між центром та периферією залишаються ще слабкими як у напрямку із центру до периферії, так й у зворотному. У такому середовищі набувають ваги дещо відмінні цінності, формуються інші моделі поведінки та форми регуляції суспільних стосунків. Спільноти із відмінною культурною традицією, що зустрічаються на порубіжжі, вступають в процес активної взаємодії, в результаті якої відбувається пристосування до нових соціальних реалій, розвиваються різноманітні форми співіснування.

Нестабільність, нестійкість, невизначеність у соціальній та політичній сферах, як умови фронтиру, можуть виникати також за певних політичних обставин. Наприклад, ослаблення політичних структур як правило спостерігається в умовах руйнації або трансформації старої системи влади, революцій, війн, становлення національних держав тощо. В подібних умовах на уявних внутрішніх кордонах між національними, релігійними, соціальними групами відносини можуть загостритися, якщо ситуацію визначає невизначеність стосунків між новими політичними структурами та певними соціальними або етнічними групами, як, наприклад, в умовах розпаду європейських імперій на початку ХХ ст. та становлення національних держав.

Контакти на порубіжжі, характер стосунків між різними групами, а також їх наслідки можуть бути різним, але тезам Ф. Тернера властивий оптимістичний тон. Засновник концепції фронтиру оминає увагою негативні наслідки для корінного населення Америки колонізації європейськими переселенцями. Науковий аналіз усього спектру процесів, що відбувалися на фронтирі, висвітлення як конструктивних так і деструктивних явищ, допомагає сучасним дослідникам утриматися від описання ідеалізованих моделей та більш глибоко простежити трансформацію в усіх сферах життєдіяльності. Разом з тим, якщо відійти від складної проблеми оцінки методів колонізації та способів утвердження присутності переселенців, як правило внаслідок процесу взаємодії між різними групами в умовах фронтиру відбувається формування нового соціуму або трансформації існуючих спільнот. Дослідників порубіжжя насамперед цікавить питання як, саме які зміни відбуваються у сфері ідентичностей та соціальних структур, аж до формування нових соціумів або ідентичностей. Таким чином, ще одним критерієм виділення фронтиру є процес формування нових форм соціокультурного середовища, державно-правових механізмів тощо, які формують умови для співіснування груп з відмінними культурними або релігійними традиціями.

Водночас, ми маємо підстави для визначення національних меншин як внутрішніх фронтірів за умови достатньої згуртованості етнічної спільноти, яка, з одного боку, прагне зберегти свої етнокультурні особливості, оберігає уявні кордони своєї групи, а з іншого боку, вступає в активну взаємодію із більшістю, в результаті чого учасники діалогу досягають згоди стосовно умов їх гармонійного співіснування, формуються спільні цінності, що закладає основу для нової ідентичності. Натомість неконсолідована етнічна група з невизначеною, несформованою ідентичністю, яка неспроможна чітко окреслити уявний етнічний кордон, поступово втрачає етнічну культуру та розчиняється у середовищі домінуючої спільноти. Разом з тим, зустріч та взаємодія різних етнокультурних спільнот в межах багатонаціонального складу населення не обов'язково сприяє гомогенізації суспільства із збереженням їх культурної самобутності, та навпаки, можуть спричинити напругу, конфлікт та навіть розкол суспільства.

З огляду на те, що в умовах фронтиру основні процеси розгортаються у соціальній площині, а у роботі Ф. Тернера порубіжжя виступає як місце зустрічі між різними спільнотами та територією, де відбувалася інтенсивна трансформація та формування нового суспільства, ми можемо слідом за іншими дослідниками

відмовитися від просторової локалізації внутрішніх національних фронтів. Аналіз сутності фронтиру демонструє, що його визначає не географічне розташування, а соціальні процеси, що там розгортаються внаслідок зустрічі та взаємодії між різними спільнотами. На нашу думку, важливішим за просторово-географічний, є соціальний та політичний виміри, оскільки динамічний кордон території колонізації визначає також слабкість державних інститутів, незавершеність їх інкорпорації до центральних структур, невизначеність стосунків периферії із центром.

Невизначеність та хиткість балансу сил як риси фронтиру, на наш погляд, характеризують міжнаціональні стосунки періоду становлення української державності початку ХХ ст., оскільки разом із Російською імперією розпалася імперська система, що регулювала національну та соціальну сферу, а перед національними меншинами, що мешкали на території українських губерній, постало питання про визначення прав національних меншин в нових соціально-політичних умовах. На внутрішніх уявних національних кордонах напругу підсилювала невизначеність майбутнього та множинність варіантів подальшого розгортання подій. Колишній центр великої імперії втратив свій вплив та контроль за периферією, натомість колишнє провінційне місто Київ набуло функцій нового політичного центру, проте у боротьбу за владу в Україні включилися інші політичні сили, що представляли різні політичні перспективи – від реставрації імперії до радикальних більшовицьких перетворень.

З одного боку, вчорашня периферія трансформувалася у новий центр, з іншого, на етапі становлення український національний уряд відчував себе невпевнено, його політика залишалася непослідовною, а ситуація залишалася нестабільною. Перед національним меншинами несподівана руйнація імперської системи поставила низку нагальних завдань, для реалізації яких необхідно було насамперед усвідомити соціально-політичні та національні зміни, становлення нового політичного центру, а також приступити до розгортання активної громадської та політичної діяльності в нових умовах. На порядку денному у той період в українському суспільстві гостро постало питання про соціальну та національну політику новоствореної держави, права та місце певних соціальних груп та національних меншин.

Радикальні зміни у політичній, соціальній та національній сферах, розгортання національного державотворення на уламках старої системи спричинили швидкі зміни в суспільній свідомості. Зокрема, колишні національно пригнічені, безправні народи почали усвідомлювати себе повноправними націями, їх національна самоідентифікація відроджувалася. Оскільки населення України вже на той час мало багатонаціональний склад, національне державотворення вимагало формування української політичної ідентичності, найголовнішою передумовою чого є налагодження двостороннього конструктивного діалогу між національним центром та національними меншинами, готовність всіх учасників діалогу до пошуку компромісних рішень.

Отже, національні меншини в період Української національно-демократичної революції 1917 р. перебували в ситуації внутрішнього уявного фронтиру. Тракувати національні меншини як фронтери у цей період українського державотворення нам дозволяють такі характерні риси прикордоння, як зустріч та взаємодія різних спільнот, слабкість політичної системи, що перебувала у стані формування, невизначеність ситуації та хиткість балансу сил, невпорядкованість державно-правових механізмів, процес трансформації старих структур та становлення нових, пошук спільних інтересів з метою об'єднання зусиль у розбудові державності, формування нової ідентичності.

Внутрішні національні кордони сформувалися в Україні ще до революційних подій 1917 р., але перебували у латентному стані. В Україні на початку ХХ ст., окрім прикордонних регіонів в історико-географічному розумінні (Південна Україна, Слобожанщина, Західна Україна), можна виділити також внутрішні національні фронтери в поліетнічному складі населення українських земель під владою Російської імперії. Населення із інших регіонів України та Європи спонукали переміщатися на українські землі фактори різного характеру, серед яких можна виділити географічні, соціально-економічні, політичні, культурно-релігійні тощо.

Як вже неодноразово зазначали і українські і зарубіжні дослідники, Україна на півдні мала великі території, що тривалий час залишалися малозаселеними та представляли собою досить неспокійне, небезпечне прикордоння із східним мусульманським світом. Крім того, Україна представляла периферію по відношенню як до європейських центрів (зокрема, для Речі Посполитої) так і для Москви та Києва. Цілком зрозуміло, що периферійне розташування приваблювало населення із інших регіонів не тільки слабкістю політичних державних та соціально-економічних інститутів, а також можливістю звільнитися від соціальних, національних або релігійних утисків. Великі простори вільної родючої землі, незважаючи на постійні загрози пограбування та полонення, представляли інтерес перш за все для тих категорій населення, які не мали стабільних джерел забезпечення матеріальних потреб, або з інших причин опинилися поза будь-яких соціальних ніш суспільства. Втім, ресурси малозаселеної степової України цікавили різні соціальні верстви. Просування населення у південному та південно-східному напрямку спочатку мало стихійний характер, але після знищення Запорозької Січі уряд Російської імперії взяв під контроль процес колонізації малозаселених українських територій.

Уряд Російської імперії з метою закріплення домінування над приєднаними територіями проводив політику спрямовану на денационалізацію та асиміляцію неросійських народів, але мимоволі тим самим фіксував в суспільстві уявні міжнаціональні кордони. На думку дослідників, зустріч різних етнокультурних спільнот формує прикордоння як уявний простір, на якому відбувається усвідомлення культурних відмінностей та посилюється виявлення ідентичності. Саме на цій властивості прикордоння акцентує увагу варшавський професор Я. Кеневич [8, с. 93-94]. Враховуючи те, що в Російській імперії українська мова неодноразово заборонялася, на цьому уявному прикордонному просторі зустрічі інших культур заборона та

інші обмеження національних прав акцентували увагу на відмінностях однієї етнічної групи від іншої, таким чином усвідомлення Свій-Інший набувало реальності та виразності.

На цей несподіваний для імперських урядів побічний ефект антинаціональної політики вже неодноразово вказували дослідники. Наприклад, польський вчений М. Вальденберг підкреслював, що русифікація литовців, естонців, латишів виступила у ролі каталізатора формування їх національної самоідентифікації. Виходило, що русифікація звернула увагу на те, що литовці не тотожні полякам, а естонці та латиші – німцям [9, с. 145-163].

Активний учасник українських визвольних змагань, а згодом дослідник української історії, Р. Млиновецький в еміграції намагався переосмислити досвід українського державотворення. Вчений не заперечував того факту, що на початку ХХ ст. українська нація була селянською, але на його думку, не зважаючи на те, що український народ був неписьменним, не читав "Кобзаря", не знав історію, він зберіг свою мову та культуру. Українські селяни усвідомлювали себе «руськими», «православними» та разом з тим гостро відчували свою окремішність від росіян, з неприязню ставились до «кацапів», «москвинів» [10, с. 37].

Репресивно-каральні заходи російського уряду у відповідь на повстання, подальше обмеження національних прав поляків ще більше загострювали стосунки на польсько-російському внутрішньому фронті. У 1915 р. О.О. Корнілов, російський історик, підсумовуючи результати російської державної політики, писав: «Урядові заходи, спрямовані на тісне злиття польських губерній з імперією і на русифікацію населення Польщі, зрозуміло, виявились настільки ж безрезультатними, як й ті, що були прийняті при Миколі та Мілютіні, якби він дожив до кінця ХІХ ст., міг би настільки ж слушно сказати, як він це сказав у своїй записці 1864 р., що нам не вдалося обрусити жодного поляка, роздратували ж ми поляків цими заходами найвищою мірою» [11, с. 85].

Польська опозиційність по відношенню до російського панування знаходила появ не тільки в активній формі антиросійських повстань. Поляки демонстрували свою ідентичність також на рівні повсякденної культури. Український історик Д. Дорошенко у 1901 р. відвідував лекції у Варшавському університеті та пізніше він описав свої враження від напруження польсько-російських стосунків у Варшаві. Недоброзичливе ставлення студентів-поляків до росіян (не тільки викладачів, але й до студентів) відчувалось навіть в одязі, чим вони прагнули підкреслити відмінність від інших: «Атмосфера у Варшавському університеті була справді неприємна. Переважаюча більшість студентів були поляки, вони давали відчуття, що тільки з примусу слухають російських викладачів, і старались навіть самою одежею відрізнитися від своїх товаришів росіян. Як і всі студенти російських університетів, вони мусили носити спеціальну уніформу, але цій уніформі вони надавали фасон, якій відрізняв її від загальноросійської: замість сурдутів носили короткі «тужурки» і навіть мундури, яких я потім не бачив ані в Петербурзі, ані в Москві, ані в Києві, і кашкети носили особливої форми. Від своїх товаришів-росіян тримались зовсім осторонь, старались й не балакати з ними, а коли балакали, то тільки по-польськи» [12, с. 9].

Спогади про дитинство лідера польського державотворення Ю. Пілсудського доповнюють наведені факти щодо напруженості у польсько-російських стосунках в Російській імперії напередодні її падіння: «Всі мої мрії концентрувались у той час навколо повстання та збройної боротьби з москалями, яких усією душею я ненавидів, вважаючи кожного з них мерзотником та злодієм. Те останнє було зрештою виправдане. У свій час розповіді про підлоти та варварство орди Муравйова не сходили з вуст кожного» [13, с. 11].

Дослідники фронтів зазначають, що крім ідентифікації Свій – Інший зустріч та результат взаємодії між різними етнокультурними та політичними утвореннями може приймати іншого характеру, коли Інші стають Чужими, інтереси Своїх та Чужих віддаляються, не співпадають позитивні оцінки того, на що очікують від Іншого. У такій ситуації, за визначенням американського вченого А. Аппадурія, Інший – Чужий сприймається як небезпечний та створюється конфліктна ситуація [14, с. 30].

Наведені фрагменти із спогадів очевидців свідчать про відсутність на польсько-російському внутрішньому фронті діалогу між спільнотами та органічної взаємодії. У результаті посилення тиску Російської імперії ідентифікація розвивалася від моделі Свій – Інший у напрямку Свій – Чужий, що загрожувало подальшою ескалацією міжнаціонального конфлікту.

Енергійна та постійна демонстрація різними способами безкомпромісної незгоди поляків із національною політикою імперії з боку російського суспільства сприймалася як агресія по відношенню до Росії. Цей страх перед польським патріотизмом яскраво проявляється у невеликій брошурі М. Чалого, у якій автор виклав погляди на польське повстання 1863-64 рр. та польське суспільство в цілому: «Следя за проявленієм польскаго мятежа не подивиться той неистошимою изобретательности с какою действовали поляки в продолжении трех последних лет, предшествовавших восстанию. Ядовитыя клеветы, направленные против всего русскаго, наводнили иностранную печать, с одной стороны воспитывая в поляках ненависть к России, а с другой – возбуждая сочувствие Европы ролью мучеников и привели их в такое раздражение, что, начавши дело гимнами и панихидами, они неминуемо должны были придти к открытому мятежу... Дитя уже с молоком матери всасывает ненависть к русским. Правительство наше разными мерами, то строгими, то учтивыми, старалось склонить поляков на свою сторону – и одинаково не достигало своей цели: строгость вызывала противодействие и питала затаенную месть, меры кроткия порождали в поляках уверенность в безсиллии правительства сладить с ними» [15, с. 57].

Окрім польського внутрішнього фронтиру напруженість та відчуженість визначали також російсько-єврейські та україно-єврейські стосунки. Численні соціально-економічні, політичні, релігійно-етнічні протиріччя на цьому внутрішньому фронті впродовж кількох століть тісно перепліталися у вузлі міжнаціональної конфронтації. Елементи антисемітизму в офіційній ідеології Російської імперії сприяли загостренню

протиріччя між євреями та іншими національними групами, що час від часу досягало крайньої межі ворожості та провокувало єврейські погроми.

Єврейські дослідники також серед усіх інших факторів наростання напруги та негативного ставлення до євреїв на початку ХХ ст. пов'язують із політикою уряду Російської імперії. Наприклад, А. Марголін, тогочасний єврейський громадський і політичний діяч, вчений, член партії УПСФ, дипломат УНР, у спогадах «Україна та політика Антанти (Записки єврея і громадянина)», які він написав перебуваючи в еміграції у Німеччині на початку 20 рр. ХХ ст., поділився своїми враженнями від пережитих ним погромів євреїв в Києві у 1905 р. А. Марголіну пощастило на час розгрому його квартири переховатися у безпечному місті, але він не уникнув переслідувань за участь в адвокатському союзі на захист інтересів євреїв. Подальша участь у захисті єврейського населення переконала його в негативній ролі деяких російських урядовців: «Гомель, Смела, Королевец, Киев, Нежин и т.д... Сколько времени и труда, сколько душевных сил было затрачено на защиту еврейской чести в этих процессах... И сколь явственно вырисовалась на этих процессах преступная рука Плеве, его сподвижников и последователей, непосредственных устроителей погромов» [16, с. 13].

Негатив по відношенню до євреїв накопичувався у свідомості населення зі згоди імперського уряду також тим, що допускав поширення чуток про ритуальні вбивства євреями християнських дітей [16, с. 310-311]. Поки уряд своєю бездіяльністю заохочував поширення анти єврейських поглядів, антисемітизм доволі глибоко вкоренився у свідомості населення. Засіяні владою паростки ненависті до євреїв особливо швидко проростали на ґрунті погіршення соціально-економічної ситуації в країні, зокрема, в роки Першої світової війни. Прості люди на свій лад інтерпретували політичні події, невдачі у військових діях, погіршення їх матеріального становища. Наприклад, солдат російської армії Максим Чепурний у листі до батьків на Чернігівщину звинувачував євреїв у шпигунстві на користь ворожої армії: «... вот Австрийские войска сделали подземный телехвон, то наши проклятие евреи все передают, как наши войска, где стоят и куда движутся, то все передавали покудова поймали, то их под растрел и сейчас всех евреев грабим разбиваем и следует за то, что они везде хотят обмануть» [17, с. 62]. Військове командування та урядовці не тільки не вживали ефективних засобів для припинення поширення антисемітських настроїв серед солдат, а також демонстрували упередженість по відношенню до євреїв. Так, Головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту наказом військам тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини від 4 жовтня 1914 р. заборонив допускати до постачання російської військ євреїв і німців-колоністів, за винятком благонадійних, аргументуючи своє рішення їх шпигунством [17, с. 65-66].

Становище українців та євреїв в Російській імперії об'єднувало обмеження їх національних прав, що на перший погляд у перспективі могло сприяти їх зближенню на ґрунті боротьби за національні права. Проте, після падіння монархії у лютому 1917 р. події на україно-єврейському фронті розгорталися вкрай суперечливо. У той час коли єврейські партії підтримали Центральну Раду та проголошення автономії України у складі Російської імперії, на побутовому рівні між єврейським та українським населенням зберігалася відчуженість, яка в деяких випадках оберталася ворожістю. Про такий стан речей свідчили тогочасні єврейські громадсько-політичні діячі, активні учасники політичної боротьби в Україні 1917-1920 рр.

Наприклад, І. Черикова, єврейський історик, член Єврейського національного секретаріату, визнавав, що незважаючи на співпрацю єврейських партій із Центральною радою, єврейське населення здебільшого не проявляло лояльності до української влади та зберігалася зневажливе ставлення до української культури: «Треба признаться, что украинская идея, незважаючи на підтримку єврейських партій, не проникла в глибину єврейського населення. Поряд з партіями існував ще просто обиватель, який мав до української справи недовіру, в кращому випадку байдужість. Це ставлення виражалося не тільки в підсміюванні над українською мовою і вивіскою, на українізацію він відповідав пасивним спротивом. Єврейський обиватель боявся українства, воно було йому чуже в той час, коли в російську державу і в російську культуру він, незважаючи на всі останні потрясіння, вірив» [18, с. 115].

Активний учасник політичних подій в Україні 1917-1920 рр., член Центральної ради та один із лідерів Бунду, М. Рафес на початку 20 рр. ХХ ст. у своїх спогадах брутально заявив про ставлення євреїв до українського руху: «Украинское национальное движение, вообще чуждое еврейскому мещанину (он вообще не уважает этой «хлопской мовы») и предпочитает язык богатой культуры, русский), предстало перед ним после 3 универсала своей отрицательной стороной и он возненавидил его» [19, с. 60-61].

Ми навели лише кілька прикладів із спогадів та історичних праць єврейських тогочасних діячів, які можна продовжити наводити та доповнити роботами українських політиків початку ХХ ст. Попри те, що спогади та історичні праці учасників подій як історичне джерело мають свою специфіку та вимагають детального аналізу з урахуванням партійної приналежності авторів, часу, умов та завдання їх створення, всі вони практично одногласно переконливо вказують на збереження конфронтації на внутрішньому україно-єврейському фронті, відсутність ефективної взаємодії та позитивних зрушень у суспільній свідомості на побутовому рівні. Ці питання вимагають детального наукового аналізу з метою визначення глибини міжнаціональних суперечностей, причин конфлікту ідентичностей на рівні повсякденних практик, його зв'язку із політичними подіями та наслідків для українського державотворення. Розгляд цих проблем ми залишимо для нашої подальшої пошукової роботи.

Внаслідок колоніальної політики Російської імперії соціальна структура українців деформувалася, що особливо виразно підтверджує національний склад міст Наддніпрянщини початку ХХ ст. Незважаючи на прискорення урбанізації, зміни соціальної структури суспільства під впливом модернізації у ХІХ ст., українці в містах не представляли більшості. Русифікація, недоступність освіти для переважної більшості українців, особливості соціально-економічної політики уряду та ряд інших причин, сприяли збільшенню в українських містах росіян та євреїв. Оскільки українська територія тривалий час входила до зони так званої осілости

єврейського населення, в містах євреї складали третину населення, ще одну третину - росіяни. Так, у 1897 р. в містах 9 губерній Наддніпрянської України українці складали 30,5%, російськомовні 34,5%, євреї 27% [20, с. 28]. Разом з тим, дослідники вказують на відмінності складу міського населення у різних регіонах України. Наприклад, в містах Волинської губернії у 1897 р. українці складали лише 19,7% [21, с. 16].

Отже, є підстави для припущення того, що в українських губерніях Російської імперії на початку ХХ ст. національний фронт часто накладався на соціальний. Наприкінці ХІХ ст. 90% українців були зайняті у сільськогосподарському виробництві [22, с. 81]. Буржуазія в українських губерніях Російської імперії мала багатонаціональний склад, але серед якої лише 10,3% представляли українців, 11% росіян, 64% євреїв [23, с. 78-79]. Цікавим та суперечливим є питання про національний склад землевласників українських губерній. Так, за даними перепису 1897 р. 42,3% помісних дворян дев'яти українських губерній визнали рідною мовою українську [24, с. 29]. Національний склад поміщиків українських губерній розподілявся нерівномірно, зокрема, на Правобережжі 51% поміщиків складали поляки, 35% українці [24, с. 30]. Разом з тим, дослідники наголошують на тому, що процеси русифікації та денационалізації глибоко охопили верству поміщиків українських губерній [24, с. 30], які інтегрувалися в соціальну структуру імперії в тому числі і через «забуття» національної культури. Хоча частина української шляхти зберігала так звану «подвійну лояльність», її представники перейняли російську мову, яка слугувала ідентифікатором їх приналежності до вищої верстви на відміну від інших, у тому числі тих, хто спілкувався мовою «мужицькою», тобто українською.

Між українським селом та російськомовним містом, поміщиком, чиновником, підприємцем пролягла глибока прірва. Для українського селянина російське соціокультурне середовище міст не мало привабливий вигляд, оскільки воно для нього залишалось чужим, не рідним та насамперед представляло середовище тих, хто визискував та принижував їх. Уявлення про місто як про Інших, Чужих в умовах селянського малоземелля підштовхувало українських селян до пошуків соціальної ніші за межами українських губерній, вони відмовлялися йти до «чужого» міста, натомість їхали за землею далеко на схід імперії. Наприклад, М. Рафес у характеристиці національного складу українських губерній та міжнародних стосунків підкреслював співпадіння соціальних та національних протиріч: «Основное большинство населения, крестьянство, всегда пользовалось "малороссийским" наречием и хотя и не было охвачено национальным сознанием, но приучилось к противопоставлению своей "хлопской" мовы – русскому языку, языку бюрократии, господствующих классов города. Помещик русский или поляк, банкир, фабрикант, купец, большей частью еврей, - опять-таки не "украинской мовы"» [19, с. 7].

Єврейський політик, державний діяч УНР С. Гольдеман шукав пояснення напруги та упередженості в україно-єврейських стосунках в особливостях національного складу міст України та соціальної структури українського населення. Він також вказував на російській характер українських міст, але на його думку у зв'язку з тим, що євреї складали значну частку міського населення, в період піднесення національної свідомості та розгортання українського державотворення протиукраїнська атмосфера зрусифікованого міста пов'язувалася у свідомості українських селян із євреями: «А як взяти до уваги відоме явище, що жиди впадають в очі своїх нежидівських сусідів значно виразніше, ніж люди іншої національності, та ще пригадати почуття інстинктивної підозрливості, що здавна вкорінена у душі пересічного українця, вся ця атмосфера зросійщеного міста, у ті часи панування зрушених національних пристрастей, мусила видаватися свідомою протиукраїнською тенденцією, яку персоніфікують насамперед жиди» [25, с.20].

Таким чином, російськомовні поміщики, буржуазія, чиновники, інтелігенція сприймалася україномовним селянством як Інші. Це усвідомлення іншості підсилювалося також тією соціальною відстанню, що розділяла українських селян та ті верстви суспільства, які в соціальній ієрархії Російської імперії займали панівне положення й визискували їх. Разом з тим, ця суттєва відмінність в соціальному статусі між україномовним селянством та російськомовними землевласниками, буржуазією та чиновництвом в періоди погіршення соціально-економічного становища, могла загострюватися та набувати характеру стосунків Свій-Чужий.

Цікавим для дослідження є також питання про усвідомлення своєї ролі та місця в суспільстві українських губерній росіян, які не відчували себе в Україні Чужими, але й не ототожнювали свою етнічну групу із місцевим населенням, натомість не тільки усвідомлювали свою іншість, а також підкреслювали її.

На наш погляд, теорія фронтиру відкриває широкі можливості в дослідженнях національно-визвольної боротьби та державотворення українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. тим, що повертає дослідження до проблеми контактів та взаємодії між різними соціальними групами у різних сферах життєдіяльності у зв'язку із процесами трансформації насамперед у соціальному вимірі. Польська дослідниця Е. Доманська вважає, що в умовах наростання напруги та конфліктів у сучасному світі, суспільство потребує історії наповненої ідеями міжлюдських зв'язків, добросусідства, дружби: «Перед історією сьогодні стоять важливі виклики та завдання: вказання можливості творення та посилення почуття «спільної людськості», видової солідарності; демонстрація того, на чому вона полягала та як змінювалася, а також підтримка переконання, що варто бути людиною» [26, с.7].

Українській професор Ф. Турченко у статті «Сучасне історіописання: подолання кризи?», яка присвячена аналізу становища вітчизняної та зарубіжної історичної науки, вказує на одну із найскладніших проблем сучасної історіографії, що на його думку полягає в необхідності пошуку методології наукового аналізу, яка б дозволила «зв'язати» історичні факти у певну цілісність і виявити на цій основі взаємопов'язані процеси в історії [27, с. 14]. Інший український професор В. Ададуров висловлює власне зауваження щодо стану та перспектив розвитку вітчизняної історіографії. Його спостереження багато в чому співпадають та доповнюють висновки Ф. Турченка: «Сучасний світ стає чимраз складнішим і взаємопов'язанішим, тож вимагає від істориків таких самих багатозарових, із численними і взаємопереплетеними сюжетними лініями, пояснень його походження» [27, с. 8-9]. В. Ададуров закликає

вітчизняних істориків відмовитися від спрощених моделей дослідження та, як образно він висловлюється, зламати схему поквартирного розгляду для того, щоб: «...побачити весь багатоквартирний будинок як цілість, з усіма комунікаціями, єдиною системою енерго- та водопостачання, каналізацією, що мовою істориків означає визначення шляхів обміну ідеями, цінностями, досвідами» [27, с. 18].

Відомий зарубіжний вчений-антрополог К. Гірц погоджується з висновками С. Лангера у тому, що прагнення попередніх вчених знайти універсальну теоретичну модель дослідження, яка б давала можливість вирішити одразу всі фундаментальні наукові проблеми, поки що не здійснилися. Однак, у результаті постійних методологічних пошуків вчених різних поколінь наука поповнилася гідними уваги та досить ефективними інтелектуальними розробками для розв'язання конкретних проблем [29, с. 9-10].

Концепція фронтиру в зарубіжній історіографії давно вже пройшла етап теоретичної новизни, зазнала кілька періодів піднесення та занепаду дослідницької уваги, і хоча вона не стала панацеєю для розв'язання всього комплексу наукових проблем в історичному дослідженні, її основні положення залишаються актуальними дотепер особливо в контексті вищенаведених зауважень українських професорів. У першій частині публікації присвячено багато уваги тезам Ф. Тернера, у яких автор намагався розглянути різні сфери життєдіяльності, їх взаємопов'язаність у контексті соціальної трансформації. Ми не претендуємо на розробку нової концептуальної теорії, яка вирішить усі завдання вітчизняної історіографії, але пропонуємо зробити спробу застосування підходів теорії фронтиру для поєднання всього спектру соціально-політичного життя соціальних груп українського суспільства періоду Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр. в умовах становлення української державності.

Питання міжнаціональних стосунків періоду української революції вже неодноразово ставало предметом дослідження як кандидатських так і докторських дисертацій. На наш погляд, дослідження національних меншин як внутрішніх фронтів періоду Української національно-демократичної революції дозволить надати новий контекст проблемі взаємодії між українським національним урядом та національними меншинами в процесі державотворення, а також звернутися до питання міжнаціональної взаємодії на побутовому рівні в контексті формування нових ідентичностей, як однієї із складової національного державотворення. Зокрема, через зіставлення ієрархії цінностей українців та інших етнічних груп зробити спробу визначити які спільні завдання могли об'єднати їх у створенні національного державного механізму, або антагоністичні суперечності, що перешкоджали формуванню нового суспільства.

В умовах розпаду старої системи та становлення нового політичного центру не менш важливою є також характеристика уявлень про Інших, визначення сприйняття національними меншинами українців, та навпаки, образи Інших у свідомості українців. Аналіз різних форм суспільної свідомості національних груп дозволить нам наблизитися до розуміння специфіки соціальної поведінки національних спільнот по відношенню до нового політичного центру як на рівні повсякденних практик, так і на рівні політичному.

Із початком революційних подій в Російській імперії, падінням монархії та активізацією національно-визвольної боротьби українців на внутрішніх національних уявних фронтах постала низка актуальних питань. Разом з імперією руйнувалася стара система національно-культурних, соціальних та політичних механізмів, яка хоча не задовольняла національно-культурні потреби неросійських народів держави та не забезпечувала їх національні права, мала стабільний характер та ясність позиції щодо національної політики чинного уряду. З одного боку, національна державна політика імперії викликала незадоволення, національне питання не втрачало своєї гостроти, уряд так і не наважився на поступки у цій сфері, з іншого боку, зречення від влади Миколи II та подальші події посилювали суспільну напругу невизначеністю перспектив майбутнього для народів імперії. Для національних меншин залишалося нагальним завданням забезпечити вирішення національних проблем за умови розвитку революційних подій у будь-якому напрямку, будь-то реставрація монархії, модернізація політичної системи імперії, або розпад її на національні суверенні утворення.

Оскільки події розвинулися у напрямку розгортання українського державотворення, що для національних меншин постало необхідністю визначення своєї позиції щодо участі в цьому процесі та будувати стосунки із новоствореним у Києві національним центром. Таким чином, внутрішні національні фронтири вийшли за межі національно-культурних питань у політичну та соціально-економічну площину.

Вчені наголошують на тому, що на уявному національному фронті відбуваються важливі процеси, зокрема такі, як формування умов для гармонійного співіснування, гомогенізація суспільства, вироблення спільних цінностей, нової ідентичності, без яких неможлива розбудова держави і консолідація суспільства, тому цілком правомірно ставити питання про вплив внутрішніх національних фронтів на українське державотворення початку ХХ ст.

Безперечно, умови фронтиру вимагали взаємну готовність до пошуку компромісів, урахування національних інтересів, як від національних спільнот, так від Центральної Ради. Активна участь національних спільнот в українському державотворчому процесі повинна була сприяти їх інтеграції у нове громадянське суспільство, що формувалося із становленням української держави, а для українського уряду врахування інтересів національних спільнот дозволяло вирішити завдання розширення своєї соціальної бази, консолідації суспільства, прискорення розбудови ефективного державного апарату, створення передумов для боротьби за збереження державності.

Таким чином, внутрішні національні фронтири могли виконати позитивну роль в процесі українського державотворення, у тому числі доповненням деформованої соціальної структури українців за рахунок інтеграції національних спільнот, консолідації та формування на цій основі громадянського суспільства. Але ситуація на внутрішніх фронтах могла також повернути в бік наростання напруги, конфліктів, та остаточного розколу, що цілком зрозуміло в кінцевому результаті послаблювало державотворення.



У 1917 р. із розгортанням українського державотворення ситуація на внутрішніх національних фронтах України представляла собою доволі складний комплекс національно-культурних, політичних та соціально-економічних проблем. Розв'язання тих питань, що виникали на внутрішніх фронтах, вимагало від Центральної Ради швидкого реагування та водночас зваженості, вміння у переплетінні національних та соціальних інтересів знайти оптимальний варіант, адже, як ми вже зазначали, внутрішні національні фронтири в українському суспільстві на початку ХХ ст. часто накладалися на соціальні.

Науковий аналіз процесів, що відбувалися на внутрішніх національних фронтах, питання участі та впливу національних спільнот на українське державотворення, результатів взаємодії між новоствореним національним центром та меншинами, ставлення та участь в розбудові держави меншин на місцевому рівні, уявлення та позиції населення, дозволять поглибити дослідження національно-визвольної боротьби українців та повернутися до визначення та характеристики її результатів. Разом з тим, цікавим залишається питання про роль внутрішніх національних фронтів в державотворенні інших народів Центрально-Східної Європи у порівнянні з українським історичним досвідом.

\*

\* \* \*

Основні властивості фронтиру, що відрізняють його від лінійного державного кордону, полягають в активному процесі взаємодії між різними спільнотами, що зумовлює трансформацію або формування нового суспільства. Разом з тим, зустріч і взаємодія між різними спільнотами, що спрямовані на трансформацію, можливі в умовах слабкості або відсутності державно-політичних структур, що чітко визначають правила співіснування спільнот із різною культурною традицією. Оскільки основні процеси в умовах фронтиру розгортаються у соціальній площині, просторова локалізація їх не має вирішального значення. Умови фронтиру можуть сформуувати суспільно-політичні події, зокрема, ослаблення державно-політичних та суспільних механізмів в періоди революцій, становлення національної державності, перехідні періоди тощо, які супроводжуються нестабільністю та невизначеністю. Зокрема, в період революційних подій 1917 р. з розгортанням українського державотворення на тлі руйнації старої імперської системи національні меншини набули ознак внутрішніх фронтів.

Дослідницька стратегія науково-теоретичної моделі фронтів у науковому вивченні українського державотворення початку ХХ ст. дозволить поставити у центр уваги дослідників взаємодію між різними етнічними групами, що проживали на території України, поставити питання про детальний аналіз центр-периферійних відносин в умовах руйнації старого імперського та становлення нового національного центру, а також підкреслити розмаїтість соціальних процесів в умовах становлення національної державності після тривалого періоду заперечення національних прав під владою імперії, та перенести пошукову роботу в повсякденну площину.

#### Джерела та література

1. Гатанов Ю. Цивилизационный выбор. Группообразование: свои и чужие. Позитивное пограничье культур / Ю. Гатанов // *Debaty IBI AL / Jan Kieniewicz*. Т. IV. Цивилизационный выбор и Пограничье. – Warszawa, 2011. – С. 79-90.
2. Фронтири міста: історико-культурологічний альманах / ред.: В.В. Грибовський. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – Вип.1. – 276 с.
3. Національно-культурні товариства м. Запоріжжя // <http://www.meria.zp.ua/test/index.php?id=259>
4. Рибер А. Меняющиеся концепции и конструкции фронта: сравнительно-исторический подход / Алфред Рибер // Новая имперская история постсоветского пространства: Сб. ст. (Библиотека ж-ла «Ab Imperio») / Под. ред. И.В. Герасимова, С.В. Глебова, А.П. Каплуновского, М.В. Могильнер, А.М. Семенова. – Казань : «Центр исследований национализма и империи», 2004. – С. 199-222.
5. Замятина Н. Зона освоения (фронт) и ее образ в американской и русской культурах / Н. Замятина // *Общественные науки и современность*. — 1998. — № 5. — С. 75—89.
6. Уайт Р. Серединность / Ричард Уайт // *Ab imperio*. – 2010. - №3. – С. 27-77.
7. Каппелер А. Южный и восточный фронт России в XVI-XVIII веках / А. Каппелер // *Ab Imperio*. – 2003. - № 1. – С. 47-63.
8. Кеневич Я. Обстоятельства диалога на Пограничье: некоторые размышления / Я. Кеневич // *Debaty IBI AL / Jan Kieniewicz*. Т. IV. Цивилизационный выбор и Пограничье. - Warszawa, 2011. - С. 91-108.
9. Waldenberg M. Narody załżne i mniejszość narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. – Warszawa : Wzdwanzctwo naukowe PWN, 2000. – 500 s.
10. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918: Препринт. вид-ня / Р. Млиновецький. – Львів : Каменяр, 1994. – 570 с.
11. Корнилов А.А. Русская политика в Польше со времени разделов до начала XX века / А. Корнилов. – Петроград : Огни, 1915. – 93 с.
12. Дорошенко Д. Мої спомини про Давне Минуле (1901-1914) / Д. Дорошенко. – Виннипег : Тризуб, 1949. – 167 с.
13. Наленч Д. Наленч Т. Юзеф Пилсудский – легенды и факты / Д. Наленч, Т. Наленч. – М. : Политиздат, 1990. – 399 с.
14. Морохоева З. Пограничье в перспективе Евро-Азии / З. Морохоева // *Debaty IBI AL / Jan Kieniewicz*. Т. IV. Цивилизационный выбор и Пограничье. - Warszawa, 2011. - С. 11-37.
15. Чалый М. Записки украинца из времени польского возстания. 1861-1864 года / М. Чалый. – К., 1869. – 61 с.
16. Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина) / А. Марголин. – Берлин : Из-во С. Ефронь, 1922. – 398 с.
17. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914 – 1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / В. Сергійчук. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 544 с.
18. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918 гг. (к истории украинно-еврейских отношений) / И. Чериковер. – Берлин, 1923. – 336 с.
19. Рафес М.Г. Два года революции на Украине / М. Рафес. – М. : Госиздат, 1920. – 168 с.
20. Турченко Ф.Г. Південь України напередодні Першої світової війни // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. - Вип. XVII. - С.7-47.

21. Рацілевич А. Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови формування національного руху на Волині на початку XX ст. / А. Рацілевич // Волинські історичні записки: Зб. наук. праць. – Житомир: Полісся, 2008. – Т.1. – С. 157-165.
22. Турченко Г.Ф. Соціальний потенціал українського державотворення напередодні Першої світової війни / Г.Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – Вип. XIV. – С. 72-97.
23. Кругляк Б.А. Промислові монополії та внутрішня торгівля на Україні / Б. Кругляк // Український історичний журнал – 1989. – №10. – С.81-90.
24. Кривоший Г.Ф. Етносоціальна база української революції (березень 1917 – лютий 1918 рр.) : дис. кандидата іст. наук : 07.00.01 / Кривоший Галина Федорівна. – Запоріжжя, 1997. – 218 с.
25. Гольдман С. Жидівська національна автономія в Україні 1917-1920 / С. Гольдман. – Мюнхен – Париж – Єрусалим : Дніпра хвиля, 1967. – 140 с.
26. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; пер. з польськ. та англ. В.Склокіна; наук. ред. В.Склокін, С.Троян. - К. : Ніка-Центр, 2012. - 264 с.
27. Турченко Ф.Г. Сучасне українське історіописання: подолання кризи? / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2001. – Вип. XXXI. – С. 12-24.
28. Ададуров В.В. Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника) / В.В. Ададуров // Українській історичний журнал. – 2013. - №2. – С. 4-23.
29. Гирц К. Інтерпретація культур / К. Гирц; пер. с англ.– М. : РОССПЭН, 2004. – 560 с.

**Винарчук Т.В. Внутренние национальные фронтиры Украины в условиях национального государственного строительства в начале XX в.**

Автор статьи ставит вопрос о возможности анализа национальных меньшинств Украины как внутренних национальных фронтиров в условиях государственного строительства начала XX в. Автор считает, что трактовать национальные меньшинства как фронтиры позволяют следующие характерные черты пограничности, как встреча и взаимодействие разных сообществ, слабость политической системы, которая пребывала в состоянии формирования, неопределенность ситуации и неустойчивость баланса сил, неупорядоченность государственно-правовых механизмов, процесс трансформации старых структур и становление новых, поиск общих интересов с целью объединения усилий в создании государственности, формирование новой идентичности.

**Ключевые слова:** фронтир, внутренний национальный фронтир, национальные меньшинства, украинское государственное строительство, украинская национально-демократическая революция.

**Vynarchuk T.V. Internal national frontiers of Ukraine in the conditions of national state-building in the early XXth century**

The author raises the question of the possibility of analysis of Ukraine's national minorities as an internal national frontier in terms of state-building of the early twentieth century. Author believes that treat minorities as national frontier allow the following characteristics marginal areas as a meeting and interaction of different communities, the weakness of the political system, which was in a state of formation, the uncertainty of the situation and the instability of the balance of power, public disorder and legal mechanisms, the process of transformation of the old structures and the emergence of new, finding common interests with a view to merging the efforts in establishing statehood, creating a new identity.

**Keywords:** frontier, internal national frontier, national minorities, Ukrainian state building, Ukrainian national democratic revolution.

УДК 94(477.83).86)

В. Я. Лукашів

## **ВЗАЄМИНИ “ТОВАРИСТВА ІМ. М. КАЧКОВСЬКОГО” З НАРОДОВЕЦЬКИМИ ТА ПОЛОНОФІЛЬСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1874–1914 рр.)**

У статті проаналізовано взаємини культурно-просвітнього “Товариства ім. М. Качковського” з провідними організаціями народовецького та полонофільського напрямків у Східній Галичині упродовж окресленого періоду. Взаємини цих інституцій розвивалися у складних умовах національно-культурного життя українців. “Товариство ім. М. Качковського” належало до москвофільського спрямування, мало на меті поширення освіти і знань серед широкого загалу. Доведено вплив розвитку взаємин організацій на культурно-просвітній розвиток Східної Галичини.

**Ключові слова:** Східна Галичина, “Товариство ім. М. Качковського”, москвофільство, народівство, полонофільство.

Досліджувана тема є актуальною, оскільки дає змогу дослідити взаємини москвофілів, народовців та полонофілів у Східній Галичині крізь призму культурно-просвітницької діяльності „Товариства ім. М. Качковського”.

Аналіз вивчення проблеми показав, що для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати передумови інституційного оформлення національно-культурного руху галицьких українців; дослідити процес співпраці й розвитку протиріч між інституцією, народовецькими і полонофільськими організаціями Східної Галичини; простежити загальні тенденції й особливості ідейних засад „Товариства ім. М. Качковського” та інших провідних культурно-просвітніх інституцій Східної Галичини;